

Een nieuw compendium van het canoniek recht¹

Jan Hallebeek*

Het is mij een voorrecht om op deze bijeenkomst enige woorden te mogen spreken naar aanleiding van het verschijnen van het eerste deel van het *Compendium van het katholiek canoniek recht*. Er zijn verschillende redenen waarom ik mij verbonden weet met de auteur van dit boek, Ton Meijers, en zijn didactische en wetenschappelijke werk. De voornaamste is wel dat het dit jaar precies 25 jaar geleden dat wij beiden begonnen canoniek recht te doceren, Ton aan de Katholieke Theologische Universiteit en ik aan het Oud-Katholiek Seminarie. Ik neem ook aan het boek dat vandaag wordt gepresenteerd de neerslag vormt van het onderwijs dat de auteur in de afgelopen decennia heeft gegeven, en in dat opzicht is dit boek enigszins vergelijkbaar met het inleidende werk over canoniek recht dat ik vorig jaar mocht publiceren en dat is voortgevloeid uit het onderwijs dat ik in de loop der jaren aan het Seminarie heb gegeven.²

In het korte tijdbestek waarin ik het boek heb kunnen bestuderen is mij duidelijk geworden dat de naam *compendium* een treffende karakterisering is. *Compendia* worden al vele eeuwen in het onderwijs gebruikt als hulpmiddel om studenten te leren hoe zij greep kunnen krijgen op moeilijk toegankelijke rechtsbronnen. Al in de zeventiende eeuw werden *compendia* gebruikt voor het Romeinse recht.³ Juristen van mijn generatie zijn groot gebracht met *compendia* van het burgerlijk recht, het handelsrecht, het strafrecht etc. en zo hebben wij nu ook een *compendium* voor het canoniek recht.

Bladerend door het boek valt op hoezeer het doel van de auteur is geweest de bepalingen van de *Codex Iuris Canonici* tot leven te laten komen. Ik heb het *compendium* nageslagen op verschillende *canones*. Het leeuwen-deel daarvan verschilt niet of nauwelijks van de bepalingen die mijn eigen

¹ Deze korte bijdrage bevat een bewerking van enige gedachten, uitgesproken bij de presentatie van *Compendium van het katholiek canoniek recht. Deel I Inleiding en volk Gods* van Ton Meijers op 20 september 2013 in Utrecht.

* Jan Hallebeek is Professor of European Legal History, Co-ordinator Honours Programme Faculty of Law.

² J. Hallebeek, *Canoniek recht in Ecclesiologische Context. Een inleiding tot het Kerkelijk Recht van de Oud-Katholieke Kerk van Nederland* [Publicatieserie Stichting Oud-Katholiek Seminarie, 49], Sliedrecht/Amersfoort 2011.

³ Het gebruik van compendia was in die tijd niet onomstreden. Zie daarover: M.L. Hewett, *Ulric Huber (1636–1694) De ratione juris docendi & discendi diatriba per modum dialogi nonnullis aucta παραλήψεις with a translation and commentary* [Rechtshistorische Reeks van het Gerard Noodt-Instituut, 52], Nijmegen 2010, 75–78.

traditie koestert, maar juist de *canones* die door hun inhoud enigszins van die traditie afwijken en die dus voor mij moeilijker zijn te doorgronden, krijgen door het commentaar een ander gezicht dan zij tot nu toe hadden. Dat is te danken aan de didactische kwaliteiten van de auteur, zijn vermogen om de bepalingen helder te parafraseren, te wijzen op dialectische samenhang met andere *canones* en met bepalingen uit andere rechtsbronnen en het geven van verhelderende voorbeelden.

Het is ook duidelijk dat het om een elementair boek gaat. Het primaire doel is de basale rechtsstof van het kerkelijke wetboek uit te leggen aan de lezer. Waar ik wel een bescheiden kanttkening bij zou willen maken is de geringe theologische inbedding van de *canones* die worden behandeld. Wanneer ik dat zeg, spreek ik vanuit mijn eigen perspectief en dat is de traditie van het jansenisme en oud-katholicisme. Natuurlijk geldt ook voor die traditie dat het canonieke recht zich als zelfstandige discipline al in een ver verleden had losgemaakt van de theologie, maar daar staat tegenover dat vele schrijvers in de vroegmoderne tijd canoniekrechtelijke vragen ook theologisch hebben benaderd. Dat geldt voor de grote canonisten uit de achttiende eeuw die bepalend zijn geweest voor het canonieke recht van de Oud-Katholieke Kerk van Nederland van vandaag, namelijk Zeger Bernard van Espen (1646-1728), Joan Christiaan van Erckel (1654-1734), Philippe-Laurent Verhulst (1690-1753) en Josse (Judocus) LePlat (1732-1810), maar dat geldt evenzeer voor canonisten van de meer ultramontaanse richting. Zij bespraken beginselen en meer specifieke bepalingen van kerkelijk recht vrijwel altijd tegen de achtergrond van opvattingen, ontleend aan de ecclesiologie, de ambtstheologie of de sacramententheologie. Die traditie heeft zich tot de dag van vandaag weten te handhaven in de Oud-Katholieke Kerk en wordt enerzijds gevoed door het ontbreken van een systematisch, allesomvattend wetboek, vergelijkbaar met de *Codex iuris canonici*, en anderzijds door de overtuiging dat het canonieke recht behoort te zijn ingebed in de theologie en de leer van de kerk. Met name de laatste decennia hebben steeds meer juridische documenten een ecclesiologische preambule gekregen.⁴ Overigens zou ik graag willen onderstrepen dat wat de Oud-Katholieke Kerk in de twintigste eeuw heeft gedaan, namelijk het niet aanvaarden van de *Codices* van 1917 en 1983, het promulgeren van een eigen partiële codificatie op kerkprovinciaal niveau en het vasthouden aan het oude *Corpus iuris canonici* als additionele rechtsbron, hoofdzakelijk samenhangt met de grote waarde die werd en wordt gehecht aan de positie van de lokale kerk in de ecclesiologie en niet te maken heeft met een principiële of stelselmatige afwijzing van iedere ver-

⁴ Zie de ecclesiologische preambules bij *Statut der in der Utrechter Union vereinigten altkatholischen Bischöfe* (2000), *Verfassung der Christkatholischen Kirche der Schweiz* (1989) en Statuut voor de Oud-Katholieke Kerk van Nederland (2007). Zie ook de algemene bepalingen in *Ústava Starokatolícké cirkve v České republice* (2010).

andering of vernieuwing in de Rooms–Katholieke Kerk. Veel van het gedachtegoed van het Tweede Vaticaanse Concilie werd ook door de Oud–Katholieke Kerk overgenomen. De nieuwe liturgie werd praktisch *in complexu* gerecipieerd.

Maar dit terzijde. Als het mij dus is vergund vanuit een sterk verwante, maar net iets andere traditie het vandaag gepresenteerde *compendium* te benaderen, dan valt op, zoals gezegd, dat dit boek, dat een commentaar is op de belangrijkste bronnen van het canonieke recht, weinig theologisch is ingebed. Dat is overigens een constatering, geen waardeoordeel, want iedere traditie heeft zo haar eigen karakter en kiest haar eigen benadering. Het maakt wél dat enkele passages uit het boek voor mij als relatieve buitenstaander enige vraagtekens oproepen. Ik zou er hier drie willen noemen.

In de eerste plaats betreft dit het begrip ambt en ambtsdrager, meer in het bijzonder het feit dat ongewijde pastoraal werkers, zo lees ik op pagina 33 en in het bijzonder in noot 48 op die pagina, worden aangemerkt als ambtsdragers. In oud–katholieke oren klinkt dat bijzonder merkwaardig. Ook de Oud–Katholieke Kerk kent het instituut van de ongewijde pastoraal werker – in de praktijk zijn die pastorale werkers vrijwel altijd in afwachting van de diakenwijding – en daarnaast leken–gelovigen die op een meer permanente wijze meewerken in de liturgie of in het pastoraat als lector of pastoraal assistent. In het kerkelijke personenrecht worden al deze personen tot de leken en niet tot de ambtsdragers gerekend. In het *compendium* wordt duidelijk gemaakt dat ambt in de Codex een andere betekenis heeft dan in de ambtstheologie. Het woord ambt in de Codex, in het Latijn *officium*, duidt op kerkelijk ambt in brede zin, mede omvattend functies die door leken kunnen worden vervuld, terwijl het woord ambt van de ambtstheologie, in het Latijn *ordo*, duidt op het gewijde ambt waarin de gevolmachtigde christen staat. De omschrijving van *officium ecclesiasticum* is te vinden in canon 145 § 1 en in die omschrijving worden leken niet buitengesloten. Overigens moet ik daarbij opmerken dat dit op het eerste gezicht moeilijk te verenigen lijkt met hetgeen op pagina 96 van het *compendium*, bij de uitleg van canon 274 § 1, wordt gesteld, namelijk dat alleen *clerici* ambten kunnen verkrijgen die, ik citeer, “de uitoefening van wijdingsmacht of kerkelijke bestuursmacht met zich meebrengen”. Einde citaat. In canon 274 zelf heet het net iets anders. Alleen *clerici* kunnen ambten verkrijgen, ik citeer weer, “ad quorum exercitium requiritur potestas ordinis aut potestas regiminis ecclesiastici”. Met andere woorden, als voor de uitoefening van een bepaald *officium* wijdingsmacht of bestuursmacht is vereist, dan kan dat *officium* alleen door een clericus worden vervuld. Ik denk dat met deze parafrase de verwarring grotendeels ondervangen kan worden.

Hoe dan ook, om terug te keren naar mijn eerste punt, de Codex van 1983 heeft het mogelijk gemaakt dat ook leken–gelovigen op een duurzame wijze kerkelijk dienstwerk verrichten. Het is alleen de vraag of *officium*, want daar gaat het om, dan moet worden vertaald met ambt. De officiële Nederlands/Vlaamse vertaling van de Codex uit 1987 heeft dit wel gedaan en in het *compendium* wordt er terecht voor gewaarschuwd, dat het hier niet gaat om het begrip ambt van de ambtstheologie. Het *compendium* had in het parafaseren en het interpreteren van de *canones* die over *officium* spreken naar mijn smaak echter sterker mogen terugkeren naar de terminologie van de ambtstheologie, bijvoorbeeld door *officium* niet als ambt, maar als functie of taak aan te duiden.

Men heeft in de literatuur wel gesteld dat het Concilie een ruim begrip *officium* heeft willen introduceren om daarmee leken en geestelijken dichterbij elkaar te brengen, nu beide categorieën dergelijke *officia* kunnen bekleden.⁵ Het is echter de vraag of daarmee niet een tussenlaag wordt gecreëerd, namelijk die van de leken–gelovigen die een *officium* bekleden, die de kerkelijke inrichting juist hiërarchischer maakt dan nodig. De leken–gelovigen die geen *officium* bekleden komen nog verder af te staan van de *clerici*. De afstand moet inderdaad worden overbrugd, maar dan door een veel belangrijker en theologisch beginsel, dat zowel in de Codex als in de oud–katholieke traditie wordt gekoesterd, namelijk het uitgangspunt dat alle christengelovigen door hun doop in Christus tot volk van God zijn gemaakt. Gegeven dit beginsel dat op de allereerste plaats staat, is het daarnaast van fundamenteel belang dat er juist duidelijkheid bestaat over welke christengelovigen door wijding zijn gevolmachtigd en welke niet, hoezeer de leken–gelovigen en geestelijken ook kunnen samenwerken en samen verantwoordelijkheid kunnen dragen in kerkelijk dienstwerk. Het Statuut van de Oud–Katholieke Kerk hanteert daarom een principieel onderscheid tussen geestelijken en leken. De leken die meewerken in pastoraat of liturgie, zoals pastoraal werkers, lectoren en pastoraal assistenten, dienen zich juist niet te sterk te onderscheiden, bijvoorbeeld door liturgische kleding, van andere leken en hun functie, taak of bediening moet juist niet worden aangeduid als ambt omdat dat te sterke connotaties oproept met het gewijde ambt en omdat het bestaan van een tussenlaag van quasi–clerici de kerkelijke inrichting en het kerkelijk leven nodeloos hiërarchisch kan maken.

Dan mijn tweede punt: een van de meest fundamentele verschillen in opvatting tussen enerzijds de huidige Codex en anderzijds de jansenistische en oud–katholieke traditie, betreft de vraag op welke wijze de diocesane

⁵ O.G.M. Boelens, *Ambtsvisies in rooms–katholiek Nederland. Analyse van een verwarde en verwarrende ontwikkeling*, in: H. Warnink (red), *Ius propter homines. Kerkelijk recht op mensenmaat*, Leuven 1993, 109–141.

bisschop zijn bestuursmacht verkrijgt. Canon 375 § 2 bepaalt dat de bisschop bij de bisschopswijding ook zijn *munus regendi* ontvangt. In het *compendium* wordt daarom op p. 145 gesteld dat, ik citeer, “leergezag en bestuursmacht berusten op de bisschoppelijke wijding en de hiërarchische gemeenschap”. Einde citaat. Als ik dus een tweede element zou willen noemen dat vanuit oud-katholiek perspectief opvalt, is het wel deze opvatting betreffende de verkrijging van bestuursmacht. Voor wie niet zo vertrouwd is met de andere benadering, deze komt er – kort gezegd – op neer dat Petrus, toen hij van Christus de sleutelmacht ontving, het gehele Apostelcollege heeft vertegenwoordigd, en dat daarmee kerkelijke jurisdictie voor eens en voor altijd is verleend aan de kerk als geheel, waarin die jurisdictie wezenlijk is blijven berusten. Het is derhalve de kerk zelf die door middel van verkiezing de uitoefening van jurisdictie toevertrouwt aan de diocesane bisschop. Dat verklaart ook waarom de bisschop–elect al voor zijn wijding over bestuurlijke bevoegdheden kan beschikken.⁶ Ook voor canon 375 § 2 geldt dat een ecclesiologische inbedding de bepaling zou kunnen verhelderen, temeer daar het beginsel van “bestuursmacht wordt door de wijding verkregen” geenszins evident is en het andere beginsel “bestuursmacht wordt aan de kerk ontleend” in het verleden werd aangehangen door brede stromingen binnen de westerse katholieke kerk en tegenwoordig nog steeds is te vinden in katholieke kerken die niet in gemeenschap met de bisschop van Rome staan.⁷

Dan kom ik toe aan het derde en laatste punt. Ik ben gewoon aan het seminarie altijd ruim aandacht te besteden aan de bisschopsverkiezing. De Oud-Katholieke Kerk gaat nog altijd uit van de oude regel van het *ius commune* dat in geval een zetel vacant raakt het kathedrale kapittel de nieuwe bisschop kiest en dat de paus deze verkiezing confirmeert. Omdat de bisschop van Rome echter geen *communio* meer onderhoudt met de kerk, wordt de confirmatie net als in de Oude Kerk verricht door de metro-poliet of door de suffragaanbisschoppen.⁸ Als legitimatie van deze oude praktijk verwijs ik dan altijd graag naar canon 377 § 1 CIC, want daarin leeft dezelfde regel ook voort. De aanstelling van diocesane bisschoppen

⁶ Althans naar oud-katholiek kerkelijk recht. Zie over het ontlenen van jurisdictie aan de kerk verder: J. Hallebeek, Die Autonomie der Ortskirche im Denken von Zeger Bernard van Espen, *Internationale Kirchliche Zeitschrift* 92 (2002), 76-99.

⁷ Duidelijk is dat het onderscheid tussen de oorsprong van *ordo* en die van *jurisdictio* geen recht doet aan de intrinsieke eenheid van de taak en verantwoordelijkheid van de diocesane bisschop en dat de nieuwe Codex van 1983 dit onderscheid om die reden heeft laten vervallen. Nu lijkt het alleen of de kerk als gemeenschap van christengelovigen (geestelijken en leken) geen rol meer speelt in het toevertrouwen van bestuurlijke bevoegdheden aan de diocesane bisschop.

⁸ Overigens wordt van een bisschopsverkiezing nog altijd een kennisgeving aan de paus gestuurd. Als reactie op de kennisgeving van de verkiezing van Marinus Kok (1916–1995) in 1969 tot bisschop–coadjutor van Utrecht met recht van opvolging stuurde paus Paulus VI (1897–1978) een gelukwens.

kan op twee wijzen tot stand komen, namelijk benoeming door de paus of verkiezing die door de paus wordt geconfirmeerd. In de kadertekst op pagina 149 van het *compendium* wordt deze canon 377 § 1 geparafraseerd, maar tot mijn schrik is van de confirmatie van wettig gekozenen niet veel overgebleven. Ik citeer “Voor sommige bisdommen bestaan vanouds bijzondere regelingen. Dit geldt met name voor de Duitstalige regio”. Einde citaat. Ik realiseer mij natuurlijk dat vrije verkiezing door het kapittel, de hoofdregel van het oude *ius commune*, nog slechts in twee Zwitserse bisdommen voorkomt. Bovendien zijn er maar enkele andere bisdommen, voornamelijk in het voormalige Pruisen of daar waar het concordaat met Baden van toepassing was, waar het kapittel nog iets van een kiesrecht heeft behouden. Het feit echter dat de Codex nog altijd melding maakt van de bisschopsverkiezing is vanuit historisch en oecumenisch perspectief van groot belang. Ik betreur het daarom dat dit in de parafrase van canon 377 op pagina 149 niet tot uitdrukking komt en ook wat dit punt betreft geldt weer dat de genoemde twee modellen, namelijk het benoemen van de diocesane bisschop en het confirmeren van de wettig gekozene, ondenkbaar zijn zonder een meeromvattende theologische leer omtrent de plaats van de diocesane bisschop binnen de structuur van de kerk, die de bepalingen van de Codex zouden kunnen verduidelijken.

Ik kom tot een afsluiting. In dit korte tijdsbestek heb ik slechts een paar dingen naar voren kunnen brengen die mij bij een eerste lezing van het *compendium* zijn opgevallen. Ik hoop dat ik de auteur geen onrecht heb gedaan door te zeggen dat een sterkere theologische inbedding het boek misschien meer reliëf had kunnen geven, want ik zeg dat als een buitenstaander en moet eerlijk bekennen niet goed te weten wat wel en niet mogelijk en zinvol is, gegeven ook de *canones* in boek I van de Codex die spreken over de interpretatie van kerkelijke rechtsregels. Bovendien staat er zoveel meer in het boek, maar laat de tijd niet toe dat allemaal te noemen. Het boek leest hoe dan ook plezierig en is zonder meer geweldig informatief. Het is lang niet eenvoudig om rechtsregels te bespreken en uit te leggen op een wijze die uitnodigt om verder te lezen, maar de auteur is daar een grootmeester in. Hij voorziet in een grote behoefte om de tekst van de Codex toegankelijk te maken, niet alleen voor studenten die zich de voornaamste rechtsregels eigen moeten maken met het oog op de pastorale praktijk, maar ook voor een veel breder publiek. Ik feliciteer hem daarom van harte met het verschijnen van dit deel I en zie vol spanning uit naar de komst van deel II.